

วิวัฒนาการเศรษฐกิจชุมชนชาวประมงปากน้ำประแส จังหวัดระยอง

Economic Evolution of Prasae Fisheries Community in Rayong Province

ธนิต โตอดิเทพย์*

Tanit Toadithep

ศักดิหา บุญเปี่ยม**, Ph.D.

บทคัดย่อ

การวิจัยเรื่องวิวัฒนาการเศรษฐกิจชุมชนชาวประมงปากน้ำประแส จังหวัดระยอง มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาถึงพัฒนาการและการเปลี่ยนแปลงเศรษฐกิจของชุมชนชาวประมงปากน้ำประแส เพื่อนำไปสู่การเสนอแนะแนวทางการพัฒนาของชุมชน ครอบคลุมตั้งแต่ พ.ศ. 2452 ถึง พ.ศ. 2552 ผลการศึกษาพบว่าชุมชนปากน้ำประแสมีพัฒนาการที่แบ่งออกได้เป็น สี่ยุค คือ ในยุคของการผลิตเพื่อยังชีพ ชุมชนทำการผลิตเพื่อหล่อเลี้ยงภายในครัวเรือนเป็นหลัก ภายหลังจากขยายตัวของระบบตลาดและนโยบายการพัฒนาเศรษฐกิจในต้นทศวรรษที่ 2500 โดยมีการส่งเสริมและปรับเปลี่ยนเครื่องมือจับสัตว์น้ำ ชาวประมงปรับเปลี่ยนวิธีการผลิต เข้าสู่การทำประมงเพื่อการค้าเพื่อตอบสนองความต้องการทางการตลาด ชาวประมงส่วนใหญ่เป็นผู้ผลิตอิสระรายย่อย ใช้แรงงานในครัวเรือนเป็นหลัก การเปลี่ยนเข้าสู่ยุคของการผลิตเชิงพาณิชย์ การลดลงของสัตว์น้ำ ชาวประมงต้องปรับเปลี่ยนปัจจัยด้านการผลิตให้มีประสิทธิภาพสูง เพื่อออกจับสัตว์น้ำภาคประชาชนได้มีการรวมตัวเป็นเครือข่ายบนฐานทรัพยากร แนวทางการพัฒนา

* นิสิตบัณฑิตศึกษา หลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาไทยศึกษา คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา

** อาจารย์ ภาควิชาจิตวิทยา คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา; อาจารย์ที่ปรึกษา

ชุมชนประมงจำแนกออกเป็น 2 ส่วน คือ แนวทางการพัฒนาเชิงโครงสร้างทาง
ประมง และแนวทางการพัฒนาชุมชนปากน้ำประแส

คำหลัก: วิวัฒนาการ, เศรษฐกิจชุมชน, ชาวประมง, ชุมชนปากน้ำประแส

Abstract

The objective of this research is to study the economic evolution and changes of Prasae fisheries community in order to propose the guidelines for the community development. The study covers the period between 1909 and 2009. The study reveals that the evolution of Prasae community can be divided into four periods. During the subsistence production period, the community produced chiefly for household consumption. At the beginning of 1957. After the market expansion system had been introduced and economic development policy. Fisheries were promoted and fishing gear was therefore developed. As a result, They started to change production method to commercial. Most fishermen were petty commodity production. However the fish stocks are depleted. The fishermen have to find efficient production factors to be able to catch fish in the remote area. Hence, the fish market has been involved in giving support to fishermen by investing from middleman. However, after the powers have been decentralized, the local authorities can determine the community development plan of their own. In terms of public participation – the network has been formed on the resource basis. The guideline on the fishing community development is divided into two parts. The first one focuses on the structural change which allows the fishermen. And the development of Prasae fisheries community.

Keywords: Evolution, Fisheries, Prasae Fisheries Community

ความสำคัญของปัญหา

ลักษณะทางภูมิศาสตร์ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือสามารถแบ่งได้เป็น 2 ส่วน ได้แก่ บริเวณตอนบนหรือเขตที่ราบลุ่มแม่น้ำและบริเวณเขตที่ราบชายฝั่ง ทะเลอ่าวไทย ที่มีความอุดมสมบูรณ์ทางทะเลและธรรมชาติอยู่ในระดับสูง ด้วยเหตุดังกล่าว จึงทำให้การตั้งถิ่นฐานของชาวบ้านแบ่งออกได้ตามลักษณะการใช้ทรัพยากร ได้แก่ ชาวบ้านที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ในพื้นที่ราบส่วนใหญ่จะประกอบอาชีพทางเกษตรกรรม ได้แก่ การทำนาข้าว ทำสวน ขณะที่ชาวบ้านที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ตามแนวชายฝั่ง จะทำการประมง

ชุมชนปากน้ำประแส ปรากฏในหลักฐานสมัยกรุงศรีอยุธยา สมัยกรุงธนบุรี และชัดเจนมากขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์ จากข้อมูลบันทึกการเดินทางของชนชั้นปกครอง ที่ได้อธิบายถึงสภาพทางสังคมของผู้คนในชุมชน รูปแบบการดำเนินชีวิตของชาวบ้านสามารถจำแนกออกได้ตามลักษณะของการตั้งถิ่นฐานและการใช้ทรัพยากรของชุมชน ชาวบ้านที่อาศัยอยู่ทางตอนบนของชุมชนจะประกอบอาชีพเกษตรกรรม ได้แก่ การทำนา ชาวบ้านตอนล่างจะประกอบอาชีพประมง ขณะที่ชาวจีนที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานในชุมชนจะนิยมประกอบอาชีพทางการค้าเป็นหลัก การประกอบอุตสาหกรรมในชุมชนส่วนใหญ่จะตกเป็นของเจ้าขุนมูลนายและข้าราชการ ได้แก่ การประกอบโรงสี โรงเลื่อย

การประมงของชุมชนปากน้ำประแสเพื่อการค้าในครอบครัวเป็นหลัก ส่วนที่เหลือจากการบริโภคจะนำไปแปรรูปถนอมอาหาร หรือแลกเปลี่ยนกับสินค้าอื่น ๆ ที่จำเป็น อาทิเช่น ข้าว พืชสวน และสิ่งจำเป็นในการดำรงชีพ เครื่องมือการประมงในอดีตนั้นยังคงเป็นเครื่องมือง่าย ๆ ที่สามารถผลิตได้เองในชุมชน อาทิเช่น เบ็ด แร้ว ขณะที่ระบบแรงงานการทำประมงอยู่ในระดับครัวเรือน และภายในชุมชนเป็นหลัก

การเปลี่ยนแปลงการประมงของชุมชน จากการใช้นโยบายการพัฒนาเศรษฐกิจของรัฐในช่วง ทศวรรษที่ 2510 ได้แก่ การสนับสนุนให้เกิดการผลิตเพื่อขายสินค้าและส่งออก และการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานที่เอื้ออำนวยต่อความสะดวกในการขนส่ง สามารถนำสินค้าออกสู่พื้นที่ห่างไกลได้รวดเร็วกว่าขึ้น การปรับเปลี่ยนเครื่องมือที่มีประสิทธิภาพสามารถจับสัตว์น้ำให้ได้มากยิ่งขึ้น ความต้องการ

แรงงานสูงขึ้นจึงทำให้ชาวบ้านในชุมชนต่างทิ้งไร่นามาสู่การประกอบอาชีพประมงกันเป็นส่วนใหญ่ ความสัมพันธ์ของชาวบ้านเริ่มเป็นระบบเงินตรามากขึ้น สัตว์น้ำที่หามาได้จะออกสู่ตลาด แล้วจึงมาจัดสรรตามสัดส่วนที่ลงแรงกันตามภาระหน้าที่ เริ่มมีการใช้เทคโนโลยีใหม่ในการทำประมง มีการเข้าใช้ทรัพยากรธรรมชาติของนายทุนในท้องถิ่นสามารถเข้าผูกขาดฐานทรัพยากรของชุมชนด้วยการสัมปทานป่าชายเลน

การเติบโตทางการประมงได้นำพาความเจริญทางเศรษฐกิจให้กับกลุ่มชาวประมงได้เป็นจำนวนมาก ชาวประมงหลายรายสามารถก้าวขึ้นสู่เป็นเจ้าของธุรกิจได้ ภายหลังจากชุดรีดทรัพยากรทางธรรมชาติทางทะเลจนแทบล่มสลายลง ชาวประมงจำเป็นต้องปรับปรุงปัจจัยการผลิต ได้แก่ เรือประมง เทคโนโลยีและเครื่องมือในการจับสัตว์น้ำ ประกอบกับต้นทุนการทำประมงแต่ละครั้งต้องใช้เงินทุนสูง ขณะที่รัฐได้ลดบทบาทในการสนับสนุนการประมงทางทะเลแล้วหันมาให้ความสำคัญกับการเพาะเลี้ยงแทน เงื่อนไขการเข้าถึงแหล่งเงินทุนในระบบของชาวประมงประสบกับปัญหาเรื่องความไม่มั่นคงในการประกอบอาชีพและเสี่ยงภัยจึงกลายเป็นการเปิดพื้นที่สำคัญให้กับแหล่งเงินทุนเอกชนของชาวประมงหรือระบบแปปลา

การเปิดพื้นที่ให้กับแปปลาเข้ามาเป็นผู้อุปถัมภ์และลงทุนทางการประมง โดยชาวประมงจะให้คำมั่นสัญญาว่าผลผลิตที่หามาได้จะต้องขายให้แก่แปปลา ผู้เป็นนายทุนเท่านั้น โดยยินยอมให้นายทุนหักเงินต้นและดอกเบี้ยรวมกับผลผลิตที่หามาให้เป็นการใช้หนี้ แปปลาจะมีบทบาทควบคุมและดำเนินการทางด้านการตลาดทั้งระบบ ระบบความสัมพันธ์ระหว่างแปปลาและชาวประมง ได้กลายเป็นพื้นที่สำคัญที่เชื่อมต่อระหว่างชาวประมงและตลาดทั้งระบบ หรืออาจกล่าวได้ว่าแปปลาได้ผูกขาดการทำประมง

ปัญหาจากการทำประมงจากชาวประมงที่ไม่สามารถจับสัตว์น้ำที่มีจำนวนน้อยลง ชาวประมงเริ่มสูญเสียปัจจัยการผลิตของตนเองและเริ่มปรับตัวเข้ามาพึ่งพิงอยู่กับฐานทรัพยากรของชุมชน ท่ามกลางปัญหาทางด้านสิ่งแวดล้อมในชุมชน จึงได้มีการเคลื่อนไหวเพื่อปกป้องและอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ การกระจายอำนาจสู่ท้องถิ่นทำให้รัฐท้องถิ่นได้เข้ามามีบทบาทนำในการอนุรักษ์ทรัพยากรเพื่อ

ช่วงชิงพื้นที่ทางการท่องเที่ยว ขณะที่ชาวบ้านได้รวมกลุ่มกันเคลื่อนไหวเพื่อปกป้อง และจัดการทรัพยากรของชุมชน

จากความเคลื่อนไหวดังกล่าวในข้างต้น ผู้วิจัยได้เห็นชี้ถึงความจำเป็นต่อ การศึกษาชุมชนท้องถิ่นบนพื้นที่ภาคตะวันออก ตลอดจนความเป็นมาของชุมชน ประมงปากน้ำประแส ที่มีความสำคัญ จะศึกษาเศรษฐกิจของชุมชนชาวประมงปาก น้ำประแสว่ามีการเปลี่ยนแปลงอย่างไรตั้งแต่ในอดีตจนถึงปัจจุบัน และวิเคราะห์ แนวโน้มการประมงในอนาคต

วัตถุประสงค์

1. ศึกษาพัฒนาการและความเป็นมาของชุมชนปากน้ำประแส จังหวัด ระยอง
2. ศึกษาปัจจัยที่มีอิทธิพลส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงกับชุมชนปากน้ำ ประแส จังหวัดระยอง
3. วิเคราะห์แนวโน้มและทิศทางในการพัฒนาของชุมชนปากน้ำประแส จังหวัดระยอง

แนวคิดทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาเศรษฐกิจชุมชนชาวประมงปากน้ำประแส ผู้วิจัยได้ใช้แนวคิดการ ศึกษาชุมชนตามแนวทางทันสมัย แนวคิดศึกษาเศรษฐกิจชุมชน: สำนักวัฒนธรม ชุมชน และแนวคิดการศึกษาชุมชนในมิติทางวัฒนธรรม

แนวคิดการศึกษาชุมชนตามแนวทางทันสมัย ที่มักจะมองชุมชนว่ามีลักษณะ ชุมชนอยู่ในสภาพที่ล้าหลัง ไม่พัฒนา ชุมชนจะก้าวไปสู่สังคมทันสมัยได้ จะต้อง ละทิ้งระบบสังคมวัฒนธรรมแบบเดิมและพัฒนาชุมชนภายใต้ระบบเศรษฐกิจแบบ ทุนนิยม ดังในแนวคิดการพัฒนาการประมงที่ได้รับการสนับสนุนจากรัฐเป็นหลัก

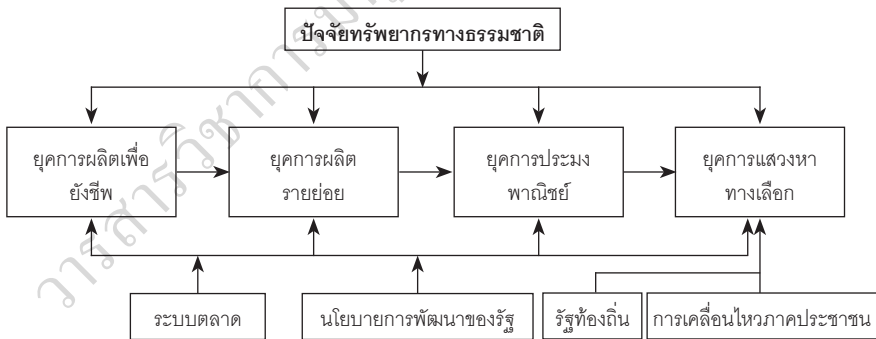
แนวคิดศึกษาเศรษฐกิจชุมชน: สำนักวัฒนธรมชุมชน ที่ได้ค้นพบว่า ความ อุดมสมบูรณ์ทางธรรมชาติ ชุมชนหมู่บ้านที่ให้ความมั่นคง รัฐและทุนไทยที่ไม่เข้าไป จัดการระบบการผลิตในชุมชน จึงทำให้ชุมชนหมู่บ้านเข้าสู่ระบบทุนนิยมที่ล่าช้า ต่อมาการศึกษาของสำนักวัฒนธรมชุมชนภายหลัง 2540 ที่ได้อธิบายว่าทุนและรัฐ

เข้าสู่ชุมชนมากขึ้นและในคำอธิบายชุดแรกเริ่มอธิบายได้น้อยลง ข้อค้นพบในช่วงหลังได้ให้ความสำคัญกับความสัมพันธ์ทางสังคม จนมาสู่ข้อค้นพบการดำรงอยู่และความสำคัญของเครือข่ายแลกเปลี่ยน เป็นการแลกเปลี่ยนเพื่อการดำรงชีพเป็นหลัก

แนวความคิดการศึกษาชุมชนในมิติทางวัฒนธรรม ที่มองว่าชุมชนมิได้ยืนอยู่โดดเดี่ยว ชุมชนจะต้องปะทะทั้งระบบทุนและรัฐอย่างเข้มข้น แนวทางการศึกษาจึงให้ความสำคัญในเรื่องของความสัมพันธ์เชิงอำนาจ ทั้งในมิติของการต่อรองและความขัดแย้งอีกด้วย แนวทางดังกล่าวอาจกล่าวได้ว่าเป็นการปรับกระบวนทัศน์ใหม่ในการศึกษาชุมชน

เอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องของผู้วิจัยได้ทำการสังเคราะห์ไว้เป็น 4 ลักษณะด้วยกัน ได้แก่ 1. การศึกษาชุมชนประมงที่อธิบายด้วยวิธีการเชิงมานุษยวิทยา 2. การศึกษาประมงการพัฒนาในเชิงเศรษฐศาสตร์ 3. การศึกษาในเชิงเศรษฐศาสตร์การเมืองและวัฒนธรรม 4. การจัดการทรัพยากรชายฝั่งโดย ชุมชน องค์กร และเครือข่ายองค์กรชาวประมง ซึ่งในแต่ละส่วนก็ได้ศึกษาตามแนวทางที่แตกต่างกันไป ตามเนื้อหาและจุดยืนการอธิบายความจริงที่แตกต่าง

กรอบแนวคิด

ผลการศึกษา

ชุมชนปากน้ำประแส ตั้งอยู่ในเขตของเมืองแกลง อยู่ในเขตการปกครองของมณฑลจันทบุรี ต่อมาได้ถูกยกขึ้นเป็นเมืองแต่ดำรงสถานะอยู่เพียง 4 ปี ก็ถูกโอนให้มาขึ้นอยู่กับเมืองระยองในปี พ.ศ. 2452 ลักษณะที่ตั้งของชุมชนสามารถแบ่งออก

เป็น 2 ส่วน ได้แก่ พื้นที่ราบตามแนวชายฝั่งทะเลและพื้นที่ราบลุ่มที่อยู่บริเวณตอนบนของชุมชน มีทรัพยากรธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์ทั้ง ป่าไม้ ป่าชายเลน สัตว์น้ำนานาชนิด

ชาวบ้านที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ตามแนวชายฝั่งทะเลโดยส่วนใหญ่เป็นชาวจีนที่นิยมค้าขาย จากการเป็นศูนย์กลางทางการค้าที่สำคัญและดำรงชีพด้วยการจับสัตว์น้ำตามชายฝั่ง ขณะที่ชาวบ้านในตอนบนนิยมประกอบอาชีพ ทำนา ทำสวน ทำไร่ ผู้คนในชุมชนจะทำการแลกเปลี่ยนผลผลิตกัน ได้แก่ ข้าว แลกปลาหรือน้ำปลา แลกข้าว นอกจากการแลกเปลี่ยนผลผลิตภายในชุมชน ยังมีนำผลผลิตภายในชุมชนเดินทางแลกเปลี่ยนกับชุมชนภายนอกชุมชนด้วย เช่น ถ่านแลกร้าง การเกิดขึ้นของอุตสาหกรรมโรงสีข้าวที่มีขุนนางเป็นเจ้าของ ได้ก่อให้เกิดความสะดวกรสบายเพิ่มมากขึ้น โรงสีได้ทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางในการแลกเปลี่ยนผลผลิตแทนการเดินทางไปแลกเปลี่ยนผลผลิตของชาวบ้านด้วยกัน เนื่องจากความยากลำบากการเดินทางส่งผลให้ระบบการแลกเปลี่ยนผลผลิตเริ่มลดน้อยลง

ในยุคที่ทรัพยากรสัตว์น้ำทะเลมีความอุดมสมบูรณ์ประกอบกับแนวทางการพัฒนาตามนโยบายรัฐในช่วงของแผนพัฒนาฉบับที่ 1-4 ที่สนับสนุนการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน โดยเฉพาะถนนสุขุมวิทได้กลายเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้ผลผลิตทางการประมงออกสู่ตลาดได้อย่างรวดเร็ว การพัฒนาทางด้านประมง ได้แก่ การสนับสนุนให้ความรู้ทางด้านเครื่องมือและแนวทางการพัฒนาประมง ประกอบกับการขยายตัวของตลาดที่มีความต้องการสินค้าทางทะเลเพิ่มขึ้นอย่างไม่จำกัด ได้กลายเป็นแรงผลักดันให้ชาวบ้านที่ประกอบอาชีพประมงและอาชีพอื่น ๆ ในชุมชนปากน้ำประแส ก้าวเดินลงเรือประมงออกจับสัตว์น้ำในท้องทะเลแทบทุกหลังคาเรือน

ความต้องการผลผลิตทางทะเลทำให้บริษัทห้างร้านที่ต้องการสัตว์น้ำไปจำหน่าย เข้ามาสันนิษฐานการประมงด้วยการให้เงินลงทุนแก่ชาวประมงเป็นจำนวนมาก ผลที่เกิดขึ้นทำให้ชาวประมงหลายรายสามารถสะสมทุนเพื่อขยายกิจการประมงของตนได้อย่างรวดเร็ว ขณะเดียวกันแรงงานที่มีอยู่อย่างจำกัด บุคคลในครอบครัวและเครือญาติตลอดจนชาวบ้านในชุมชนและชุมชนใกล้เคียงเข้ามาเป็นแรงงานหลักในการทำประมงในยุคนี้ อาจกล่าวได้ว่า ระบบเศรษฐกิจของชาวประมงได้ก้าวไปสู่ระบบเงินตราอย่างเข้มข้น ขณะที่ทรัพยากรทางทะเลที่อุดมสมบูรณ์และปริมาณแรงงานที่มีอยู่อย่างจำกัด ได้กลายเป็นความจำเป็นที่จะต้องพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน ซึ่งเป็นความสัมพันธ์ที่มีลักษณะเป็นแนวนอน

ยุคแห่งวิกฤติของการทำประมง การสูญเสียพื้นที่ทางทะเลภายหลังจากประกาศเขตเศรษฐกิจจำเพาะของประเทศเพื่อนบ้าน การล่มสลายของทรัพยากรทางทะเลจากการขูดรีดทรัพยากรอย่างหนักในช่วงที่ผ่านมา ขณะที่แนวทางการพัฒนาประมงของรัฐได้กลับมามีความสำคัญกับการประมงเพาะเลี้ยง จากการปรับเปลี่ยนดังกล่าวทำให้ชาวประมงจำเป็นต้องลงทุนเพื่อปรับปรุงเรือประมงและปัจจัยการผลิต ได้แก่ เรือขนาดใหญ่ เทคโนโลยี เครื่องมือเพื่อติดตามและไล่ล่าสัตว์น้ำ ขณะต้นทุนในการออกจับสัตว์น้ำในแต่ละครั้งก็มีมูลค่าที่เพิ่มขึ้น จากราคาน้ำมันที่สูงเนื่องจากจะต้องออกเรือประมงเป็นระยะทางไกล ตลอดจนการเตรียมข้าวสาร อาหารแห้ง เพื่อเป็นเสบียงสำหรับการออกทำการประมงที่ยาวนาน

ด้วยเหตุผลในข้างต้นทำให้ชาวประมงจำเป็นต้องเข้ารับการลงทุนเงินทุนและปัจจัยการผลิตของแพปลา ด้วยสัญญาว่าผลผลิตที่ได้จะต้องนำมาขายให้แก่แพปลาที่ตนได้เข้ารับการลงทุน รายได้จากการขายผลผลิตให้กับแพปลา จะถูกหักไว้เป็นเงินต้นพร้อมทั้งดอกเบี้ยที่ชาวประมงได้ไปกู้มา ในสถานการณ์ที่ทรัพยากรสัตว์น้ำหาได้ยาก สัตว์น้ำที่จับได้ไม่สอดคล้องไปกับการลงทุนในแต่ละครั้ง ชาวประมงหลายรายไม่สามารถดำเนินการประมงของตนได้ จำเป็นต้องหยุดการประกอบอาชีพของตนเองลง หนี้สินที่ติดอยู่กับแพปลา ชาวประมงจะใช้คืนด้วยวิธีการคืนเรือประมงที่เป็นปัจจัยการผลิตให้แก่แพปลา

หน้าที่ของแพปลานอกจากจะทำหน้าที่อุปถัมภ์ปัจจัยการผลิตให้แก่บรรดาชาวประมง แพปลายังทำหน้าที่รวบรวมผลผลิตสัตว์น้ำที่มาจากชาวประมงในอุปถัมภ์ของตน แล้วทำหน้าที่กระจายสินค้าออกสู่ตลาด ดังนั้นจะเห็นได้ว่า แพปลาได้ทำหน้าที่ควบคุมปัจจัยการผลิตทางด้านการประมงไว้แทบทั้งหมด ตลอดจนการเชื่อมโยงด้านระบบของตลาดไว้ในมือของตัวเอง หรืออาจกล่าวอีกอย่างว่าแพปลาได้ผูกขาดการทำประมงไว้ทั้งกระบวนการ ระบบดังกล่าวได้กลายเป็นกำแพงให้แก่ชาวประมง 2 ด้าน คือ 1. ชาวประมงไม่สามารถเข้าถึงปัจจัยการผลิตของตนเองได้ 2. ชาวประมงไม่สามารถจำหน่ายสินค้าของตัวเองออกสู่ตลาดได้โดยตรง ระบบดังกล่าวได้กลายมาเป็นการเอาัดเอาเปรียบภายในโครงสร้างของระบบการประมง

ภายหลังการกระจายอำนาจจากส่วนกลางสู่ท้องถิ่น ส่งผลทำให้ท้องถิ่นมีอำนาจในการจัดการตนเอง รัฐท้องถิ่นได้มีบทบาทนำในการผลิต/สร้างวัฒนธรรม

ในชุมชนออกเป็นสินค้าออกสู่ภายนอก ทรัพยากรธรรมชาติชุมชนถูกอนุรักษ์และพัฒนาขึ้นเพื่อรองรับการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ประวัติศาสตร์ของชุมชนถูกเขียนขึ้นมาใหม่ เพื่อร้อยเรียงและสร้างอัตลักษณ์ของตนเองเพื่อช่วงชิงพื้นที่ทางประวัติศาสตร์ กระแสหลักและอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวกับชุมชนอื่น ๆ ผ่านกระบวนการสื่อสารออกสู่ภายนอก

ขบวนการพัฒนาพื้นที่ชายฝั่งทะเลตะวันออกได้ขยายสู่พื้นที่และฐานทางทรัพยากรชุมชนปากน้ำประแส นำมาสู่การรวมกลุ่มของชาวบ้าน เพิ่มเป็นระดับหมู่บ้านและขยายเป็นเครือข่ายลุ่มน้ำประแสเพื่อการต่อสู้กับระบบทุนอุตสาหกรรมเพื่อปกป้องฐานทรัพยากรของตนเอง การเคลื่อนไหวของชาวบ้านได้รับความร่วมมือจากองค์กรและมูลนิธิต่าง ๆ เข้ามาสนับสนุนการจัดการความรู้ทางด้านทรัพยากรทางธรรมชาติ

การเปลี่ยนแปลงทางด้านทรัพยากรสัตว์น้ำทางทะเลได้ทำให้ชาวประมงในชุมชนปรับตัวเข้ามาอาศัยฐานทางทรัพยากรชุมชนท้องถิ่นเพิ่มขึ้น ขณะที่ชาวประมงบางส่วนยังประกอบอาชีพประมงแบบเดิมด้วยความอดทนและความหวัง บางรายผันตัวมาเป็นลูกจ้าง (ใต้เรือ) กับแปปลา บางรายลดระดับการผลิตลงเพื่อประหยัดต้นทุนในการออกจับสัตว์น้ำ

ตลอดระยะเวลาที่ผ่านมาชาวบ้านในชุมชนประมงปากน้ำประแสได้ประสบกับวิกฤติในการดำเนินอาชีพของตนเอง ที่สัมพันธ์อยู่กับทรัพยากรธรรมชาติ ระบบตลาดและรัฐ ดังนั้น แนวโน้มพัฒนาชุมชนสามารถจำแนกได้ 2 ประเด็นด้วยกัน คือ แนวทางการพัฒนาประมงควรมีการจัดตั้งองค์กรขึ้นมาเพื่อมาทำหน้าที่และแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นจากโครงสร้างการประมง โดยให้รัฐเข้ามาทำหน้าที่สนับสนุนขับเคลื่อนร่วมกับภาคประชาชนที่ประกอบอาชีพประมง ขึ้นมาเป็นรูปองค์กรเพื่อแก้ไขปัญหาของชาวประมงในระดับพื้นฐาน โดยรูปแบบขององค์กรจะต้องกระจายอยู่ในทุกระดับตั้งแต่ระดับกลุ่มในชุมชนจนเชื่อมโยงกันในระดับชาติด้วย และแนวทางการพัฒนาชุมชนปากน้ำประแส ควรเป็นความร่วมมือระหว่างภาคส่วนต่าง ๆ ที่หลากหลาย โดยเฉพาะรัฐท้องถิ่นควรให้ความสำคัญกับการเคลื่อนไหวของภาคประชาชนร่วมมือสนับสนุนกับกิจกรรมของชาวบ้าน

ข้อสรุปในเชิงทฤษฎี (Grounded Theory)

การศึกษาวิจัยเรื่องวิวัฒนาการเศรษฐกิจชุมชนชาวประมงปากน้ำประแส สามารถสร้างเป็นข้อสรุปในเชิงพื้นที่ (Grounded Theory) ได้ว่า ในบริบทที่ระบบเศรษฐกิจที่ชุมชนจะต้องเผชิญอยู่กับระบบทุนนิยมและสัมพันธ์ทรัพยากรที่มีสถานะเป็นแหล่งผลิต การเปลี่ยนแปลงทางด้านทรัพยากรจะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงทางด้านพลังการผลิตและความสัมพันธ์ทางการผลิต การล่มสลายของทรัพยากรทำให้ผู้คนจะเข้าสู่การพึ่งพิงกับระบบทุน พร้อมกับการแตกขั้วทางชนชั้นที่เด่นชัดมากขึ้น ชนชั้นนายทุนจะปรับเปลี่ยนทรัพยากรทุนเพื่อเชื่อมโยงเครือข่ายไว้กับชนชั้นที่ต่ำกว่า อันเป็นหลักประกันในการดำรงอยู่ในตำแหน่งที่ตนประสงค์ ซึ่งความสัมพันธ์จะเป็นในเชิงอุปถัมภ์และชู้ดรีด จนกระทั่งชนชั้นที่อยู่ในระดับที่ต่ำกว่าไม่สามารถประกอบอาชีพของตัวเองอีกต่อไปได้ จึงทำให้บางส่วนเริ่มหลุดออกจากโครงสร้าง มาสู่การปรับตัวที่หลากหลายและมีความสัมพันธ์อยู่กับฐานทรัพยากรท้องถิ่น การขยายตัวของทุนและสร้างผลกระทบต่อทรัพยากรของชุมชน จะทำให้ชาวบ้านรวมตัวกันเป็นเครือข่ายเพื่อพิทักษ์รักษาทรัพยากรชุมชน

อภิปรายผลการวิจัย

การศึกษาวิจัยเรื่องวิวัฒนาการเศรษฐกิจชุมชนปากน้ำประแส ซึ่งมีวัตถุประสงค์หลัก คือ ต้องการอธิบายการเปลี่ยนแปลงเศรษฐกิจของชาวประมงในการวิจัยผู้วิจัยพยายามทำความเข้าใจและได้ตระหนักถึงข้อจำกัดบางประการ โดยเฉพาะแนวคิดและทฤษฎีการศึกษาชุมชนที่มีอยู่ ตลอดจนการปะทะระหว่างรัฐและระบบทุนพาณิชย์ทุนอุตสาหกรรม ซึ่งส่งผลโดยตรงต่อระบบเศรษฐกิจชุมชน ผู้วิจัยได้เริ่มต้นจากแนวคิดของ Karl Marx ในประเด็นของการสะสมทุนเบื้องต้นที่หมายถึงการแยกผู้ผลิตโดยตรงออกจากปัจจัยการผลิตของตนเอง โดยเปลี่ยนปัจจัยการผลิตยังชีพให้เป็นทุนและเปลี่ยนผู้ผลิตโดยตรงให้เป็นแรงงานรับจ้าง จากจุดเริ่มต้นของแนวคิดได้ถูกนำมาวิเคราะห์ งานวิจัยพบว่า การขยายตัวของระบบทุนและตลาดที่ได้เข้ามาได้ทำให้ระบบการผลิตของชุมชนจากเดิมที่มีการผลิตหลายอย่างเริ่มลดลง ผู้คนในชุมชนต่างมุ่งหน้าออกสู่ทะเลเพื่อจับสัตว์น้ำเพื่อค้าขาย เริ่มมีพบเห็นการแตกตัวทางชนชั้นมากขึ้น ได้แก่ กลุ่มของบรรดาผู้คนที่ประกอบ

กิจกรรมทางการประมงและการค้าอยู่ตามบริเวณพื้นที่ตอนล่างของชุมชน และกลุ่มของผู้ที่ไม่มีปัจจัยการผลิตทางการประมง การขยายตัวทางการตลาดทำให้กลุ่มของผู้ที่ไม่มีปัจจัยการผลิตเข้าร่วมทำการประมง ด้วยลักษณะการเป็นแรงงานลูกจ้างอยู่ในชุมชน โดยการแบ่งปันผลประโยชน์ที่เกิดจากกระบวนการผลิตกับผู้ครอบครองปัจจัยการผลิตจากการหยิบยืมเครื่องมือและปัจจัยทางการประมง รูปแบบและความแตกต่างของชนชั้นยังคงมีความคลุมเครือและไม่ชัดเจน เนื่องจากสถานการณ์ทางทรัพยากรธรรมชาติที่มีความอุดมสมบูรณ์ ประกอบกับความต้องการทางการตลาดที่สูงมากขึ้น ทำให้กลุ่มชาวประมงครอบครองปัจจัยการผลิตจำเป็นต้องพึ่งพาอาศัยแรงงานในชุมชนเพื่อร่วมทำการผลิตทางการประมงให้กับตนเอง ขณะที่ชาวบ้านในชุมชนตอนบนที่ไม่มีปัจจัยการผลิตเข้าร่วมสู่ระบบการผลิตเพื่อการขายมากขึ้น รูปแบบดังกล่าวจึงกลายเป็นความสัมพันธ์ที่มีลักษณะการพึ่งพาอาศัยกันในแนวนอน

กระบวนการผลิตในรูปแบบความสัมพันธ์ในแนวนอนได้สิ้นสุดลงภายหลังการล่มสลายของทรัพยากรธรรมชาติและทางทะเล บรรดากลุ่มของชาวประมงที่สามารถสะสมทุนขยายกิจการเรือประมงของตนเองเพิ่มขึ้นมากขึ้นได้ก้าวขึ้นสู่นายทุนเรือประมง ขณะที่บรรดาพ่อค้าคนกลางที่รับซื้อผลิตภัณฑ์ทางการประมงที่ต่อมาได้ผันตัวเป็นแพปลาอย่างเต็มรูปแบบ ได้มีความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์กับนายทุนเรือประมงและนายทุนประมงขนาดเล็ก ความสัมพันธ์ทางการผลิตแบบแนวนอนได้เปลี่ยนเป็นโครงสร้างเชิงอุปถัมภ์ นายทุนเรือประมงและนายทุนเรือประมงขนาดเล็กที่มีปัจจัยการผลิตของตนและสวมบทบาทของไต่เรือด้วย เริ่มเข้าพึ่งพาการอุปถัมภ์ทางการลงทุนทำประมงกับระบบแพปลา จนทำให้กลุ่มเหล่านี้มีสถานะเป็นเพียงแรงงานพันธสัญญาภายใต้การอุปถัมภ์ของแพปลา ส่วนเกินการผลิตส่วนใหญ่กระจุกตัวอยู่ที่ระบบแพปลา ขณะที่ไต่เรือที่ไม่มีปัจจัยการผลิตของตนเองเป็นเพียงแรงงานที่มีฝีมืออยู่บนเรือประมง และลูกเรือก็คือแรงงานบนเรือประมง

กระบวนการผลิตได้ดำเนินและทำการผลิตซ้ำในรูปแบบของโครงสร้างทางการประมงแบบเดิม ซึ่งได้สะท้อนและได้เห็นถึงปัญหาของกระบวนการผลิตในรูปแบบดังกล่าว ในยามที่ทรัพยากรทางธรรมชาติและสัตว์น้ำลดน้อยถอยลงกับการปรับตัวของกลุ่มการประมง บรรดากลุ่มนายทุนเรือประมงและนายทุนประมง

ขนาดเล็ก เริ่มหลุดออกจากโครงสร้างการประมงผู้การปรับตัวสู่อาชีพอื่น หรือการลดบทบาทของตัวเองจากการเป็นนายทุนเรือประมงหรือเป็นผู้ครอบครองปัจจัยการผลิต ได้ปลดพันธนาการให้กับตัวเองกับแพปลาภายใต้โครงสร้างอุปถัมภ์ ผันตัวเองให้เป็นแรงงานรับจ้างมีฝีมือในโครงสร้างการประมงแทน การลดระดับการผลิตทางการประมงเพื่อประหยัดต้นทุน ซึ่งรวมทั้งการหันมาปรับเปลี่ยนเป็นการทำประมงพื้นบ้าน

ผลการศึกษานำไปอภิปรายกับแนวคิดเศรษฐกิจชุมชนของสำนักพัฒนาธรรมชุมชน ที่ได้ค้นพบจนนำไปสู่ข้อสรุปลักษณะชุมชนหมู่บ้านไทยในช่วงแรกที่ได้อธิบายว่าในลักษณะถึงความเหน็ดตัวของชุมชนไทย 3 ข้อว่า 1. ความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติในอดีต 2. ลักษณะชุมชนหมู่บ้านที่ให้ความมั่นคง และ 3. ลักษณะพิเศษของรัฐและระบบทุนไทยที่ไม่เข้าไปจัดการระบบการผลิตในชุมชน ลักษณะดังกล่าวทำให้เศรษฐกิจชุมชนไทยมีลักษณะเป็นการผลิตเพื่อการดำรงชีพเป็นหลัก

ข้อสรุปในยุคแรกของแนวคิดเศรษฐกิจชุมชน: สำนักพัฒนาธรรมชุมชน สอดคล้องกับผลการศึกษาเศรษฐกิจชุมชนปากน้ำประแสว่า รัฐได้เข้ามาสู่ชุมชนตั้งแต่ก่อนการปฏิรูปการปกครองในสมัยรัชกาลที่ 5 ด้วยวัตถุประสงค์เพื่อการขยายอำนาจการปกครองในการรองรับปฏิรูปรัฐสมัยใหม่ ดังนั้นบทบาทของรัฐในยุคนี้ คือ การสถาปนาอำนาจรัฐลงบนพื้นที่ของชุมชนในเชิงสัญลักษณ์ มีการขูดรีดส่วนเกินการผลิตและทรัพยากรทางธรรมชาติของชุมชนออกมาเพื่อใช้ประโยชน์เฉพาะในกลุ่มขุนนาง โดยที่รัฐมิได้เข้ามาจัดการระบบการผลิตและเข้าจัดการทรัพยากรในชุมชนอย่างจริงจัง

ระบบเศรษฐกิจชุมชนปากน้ำประแสมีอยู่ 2 ระดับ คือ การประกอบการค้าเชิงพาณิชย์ของชาวจีน และการประกอบเศรษฐกิจเพื่อยังชีพของชาวบ้านซึ่งส่วนใหญ่ที่จะทำการเพาะปลูกเกษตรกรรมเพื่อการบริโภคในครัวเรือน ความจำเป็นดังกล่าวจึงก่อให้เกิดระบบการแลกเปลี่ยนระหว่างกันภายในชุมชน โดยมีเป้าหมายเพื่อการดำรงชีพเป็นหลัก การเข้ามาทุนและเทคโนโลยี ได้แก่ โรงสีข้าว ที่ได้อำนวยความสะดวกกับชาวบ้าน ความสัมพันธ์ในการแลกเปลี่ยนของชาวบ้านเริ่มปรับเปลี่ยนเป็นระบบเงินตรามากขึ้น

การอธิบายความหนีตัวของชุมชนปากน้ำประแสร์นำไปอภิปรายผลตามแนวคิดสำนักของวัฒนธรรมชุมชนว่า การขยายตัวของระบบทุนและตลาดได้เข้ามาในชุมชนชาวประมง ได้แบ่งแยกผู้คนให้เริ่มมีความแปลกแยกทางชนชั้นมากยิ่งขึ้น ดังจะเห็นได้จากในยุคของการเริ่มต้นการพัฒนาการประมง (2501-2516) ที่พบว่ามีการจ้างงานด้วยระบบเงินตราเพิ่มขึ้น แต่ลักษณะความแตกต่างทางชนชั้นระหว่างนายทุนและแรงงานยังคงมีความคลุมเครือ เนื่องมาจากข้อจำกัดทางด้านแรงงานที่ทำให้กลุ่มชาวประมงที่มีปัจจัยการผลิตจะต้องดึงแรงงานในชุมชนให้เข้าร่วมกับการผลิตของตน เนื่องจากความต้องการทางด้านตลาดที่สูงขึ้น **พลังทางสังคมของชุมชนได้ทำงานภายใต้แรงยึดเหนี่ยวในรูปแบบการพึ่งพาอาศัยทางด้านแรงงาน ซึ่งเกิดขึ้นในยุคที่มีทรัพยากรธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์**

ระบบการผลิตประมงของชุมชนมีความเข้มข้นมากขึ้น ภายหลังจากการขยายตัวของระบบทุนและตลาด การสูญเสียทางทรัพยากรทางทะเล (ภายหลัง พ.ศ. 2516) และบทบาทของรัฐกับการประมงทางทะเลลดลง ส่งผลทำให้โครงสร้างทางการประมงปรับเปลี่ยนไปสู่เชิงอุปถัมภ์ มีการแตกขั้วชนชั้นภายในโครงสร้างการประมงที่ชัดเจน ได้แก่ นายทุนแพปลา นายทุนเรือประมง นายทุนน้อยทางการประมง แรงงานบนเรือประมง (ลูกเรือ) **ระบบความสัมพันธ์ทางสังคมในการพึ่งพาอาศัยทางแรงงานได้หมดยุคลง** ประมงเข้าสู่ระบบการแข่งขันแบบทุนนิยมอย่างเข้มข้น ความสัมพันธ์ของทางด้านการผลิตเปลี่ยนระบบเงินตรา

“ทุน” ได้ถูกแปรเปลี่ยนให้มีความหลากหลายมากขึ้น ทั้งทุนทางเศรษฐกิจ ทุนทางสังคมได้กลายเป็นเครื่องมือสำคัญที่เชื่อมโยงบรรดาชาวประมงให้เข้ามาเป็นลูกแพภายใต้การอุปถัมภ์ของตนเอง “ระบบทุนเศรษฐกิจและทุนสังคม” ได้ทำงานร่วมกันก่อรูปเป็นทุนทางวัฒนธรรมแล้วสถาปนาให้ขึ้นเป็นทุนสัญลักษณ์ ภายใต้การขับเคลื่อนด้วยกระบวนการทางวาทกรรม สร้างเป็นมายาคติเพื่อปิดเป็นอนความจริง สอดคล้องไปกับคำอธิบายของ ปีแอร์ บูดีเยอร์ ที่มองว่ามนุษย์ผู้กระทำทุกคน คือนักสะสมทุนและลงทุนเพื่อหวังกำไร ซึ่งได้นำแนวคิดเรื่องทุนของ คาร์ล มาร์ก (Karl Marx) มาขยายสู่รูปแบบของความสัมพันธ์เชิงอำนาจ ทั้งในด้านของทุนทางเศรษฐกิจ ทุนสังคม ทุนวัฒนธรรม และทุนสัญลักษณ์ บัจเจกชนและกลุ่มได้นำเอาทุนประเภทต่าง ๆ ที่มีอยู่ไปใช้เพื่อให้ฐานะและตำแหน่งของตนให้สูงขึ้น หรืออย่างน้อยก็รักษาไว้

มิให้ตกต่ำไปจากเดิม ทรัพยากรกลายเป็นทุนเมื่อถูกนำมาใช้ในความสัมพันธ์เชิงอำนาจและเป็นเป้าหมายต่อสู้แย่งชิงกันในสนามแข่งขัน

โครงสร้างของระบบการประมงบนความสัมพันธ์เชิงอำนาจเพียงด้านเดียวคือ กลุ่มนายทุนแพปลาที่ได้พยายามผูกขาด “ความรู้และอำนาจ” ทางการประมงไว้ที่ตน ข้อค้นพบภายใต้วาทกรรมที่ถูกผลิต/สร้างขึ้นโดยมองไปที่การผลิตความรู้และอำนาจ ที่ควบคุมจัดระเบียบ วางกฎเกณฑ์ และการสร้างความเป็นอื่นให้กับกลุ่มชาวประมงที่อยู่ภายใต้อุปถัมภ์ของตนให้ตกสู่ชายขอบทางเศรษฐกิจ พื้นที่ทางการประมงได้กลายเป็นสนามพลังของอำนาจ วาทกรรมถูกผลิตขึ้นอย่างเป็นทางการและระบบ เพื่อสร้าง/ผลิต (Constitute) อัตลักษณ์ (Identity) และความหมาย (Significance) ให้กับสถาบันหลักทางการประมง (แพปลา) ทำหน้าที่ในการตรึงสิ่งที่สร้างให้ดำรงอยู่เป็นที่ยอมรับแก่สังคมในวงกว้าง เพื่อรองรับการชุดรีด เอารัดเอาเปรียบกลุ่มชาวประมงที่มีสถานะต่ำกว่าตำแหน่งแห่งที่ของตนเองในรูปแบบต่าง ๆ ผ่านการปฏิบัติการของสนามแห่งอำนาจ ขณะเดียวกันก็ยังทำหน้าที่ที่เก็บกด/ปิดกั้น มิให้อัตลักษณ์ ความหมายของบางอย่างเกิดขึ้นด้วย ทำหน้าที่กดทับ/จำกัดวาทกรรมชุดอื่นให้สูญสลายไป

ในยุคที่ชุมชนจะต้องแสวงหาแนวทางเลือกของตนเอง ผู้วิจัยได้จำแนกไว้เป็น 2 แนวทางด้วยกัน คือ การศึกษาชุมชนด้วยการนิยาม/ให้ความหมายชุมชนปากน้ำประแสใหม่ พร้อมทั้งสวมรอยประวัติศาสตร์เข้ามาใช้อย่างแนบเนียน การรื้อฟื้นพลังทางสังคมใหม่ภายใต้การผลิตสร้างของรัฐท้องถิ่น และแนวทางการศึกษาชุมชนในความสัมพันธ์ทางสังคมใหม่เพื่อการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและท้องถิ่นด้วยการนำแนวคิดของการจัดการทรัพยากรชุมชนร่วม (Common pool resources) ของ Elinor Ostrom มาปรับใช้ การนำแนวคิดการจัดการทรัพยากรร่วมกันมาอธิบายการจัดการทรัพยากรของชุมชนปากน้ำประแส ได้สอดคล้องกับบางประการของหลักการออกแบบกติกา 8 ข้อของ Ostrom ได้แก่ ในมิติของความชัดเจนของขอบเขต ความสอดคล้อง ที่สามารถอธิบายได้ ด้วยข้อจำกัดดังกล่าวจะเห็นได้ว่าข้อเสนอการจัดการทรัพยากรร่วมกันของ Elinor Ostrom ที่ไม่สามารถนำไปปฏิบัติได้ในชุมชนปากน้ำประแส ดังประเด็นที่ผู้วิจัยพยายามสังเคราะห์ออกมา ได้แก่

1. ความขัดแย้งของเครือข่ายภาคประชาชน และรัฐท้องถิ่นที่ยังมีมุมมองการจัดการทรัพยากรที่ไม่สอดคล้องกับความต้องการของชาวบ้าน
2. พัฒนาการของชุมชนที่ได้

เข้าสู่ระบบทุนนิยมอย่างเข้มข้น ทำให้ชาวบ้านมีความเป็นปัจเจกค่อนข้างสูง กฎกติกา กลไกการลงโทษ กลไกจัดการความขัดแย้ง ของชุมชนไม่สามารถทำงานได้อย่างมีประสิทธิภาพ ปัญหาที่เกิดขึ้นกลายเป็นเรื่องของปัจเจกมิใช่เรื่องกระทบต่อคนส่วนใหญ่ในสังคม 3. การเชื่อมโยงไปสู่ระบบที่ใหญ่กว่าทำได้ยากขึ้น ถึงแม้ชาวบ้านจะอยู่บนฐานทางธรรมชาติเดียวกัน แต่มีระบบการผลิต กระบวนการผลิตที่แตกต่างกัน จึงทำให้การกำหนดกฎกติกาเพื่อจัดการทรัพยากรไปสู่ระบบที่ใหญ่กว่าประสบกับปัญหา 4. การรวมตัวของชาวบ้านจึงอยู่บนฐานของการใช้ทรัพยากรร่วมกัน จะมีพลังเคลื่อนไหวได้ก็จะต้องประสบปัญหาเดียวกันและพร้อม ๆ กันจึงสามารถขับเคลื่อนไปได้

ผนวกองค์ความรู้ทางการประมง

การวิจัยชาวประมงปากน้ำประแสได้สอดคล้องไปกับการศึกษาชุมชนชาวประมงของ ชลิตา บัณฑุงศ์ (2543) ซึ่งมีมิติในการอธิบายถึงการเปลี่ยนแปลงทางด้านทรัพยากรสัตว์น้ำ จนนำไปสู่การเคลื่อนไหวและความขัดแย้งระหว่างคู่ตรงข้ามกัน คือ กลุ่มเรือประมงขนาดใหญ่และชาวประมงพื้นบ้าน แล้วอธิบายถึงรูปแบบและกระบวนการต่อสู้ของชาวประมงพื้นบ้าน การศึกษาของ เลิศชาย ศิริชัย และนฤทธิ ดวงสุวรรณ (2552) เรื่องประมงพื้นบ้านลุ่มทะเลสาบสงขลา: วิถีและการเปลี่ยนแปลง ที่ได้อธิบายด้วยลักษณะการเปลี่ยนแปลงทางด้านทรัพยากรของทะเลสาบสงขลาได้ลดลงอันเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงของระบบนิเวศ ส่งผลให้ชาวประมงต้องพัฒนาพลังการผลิตของตนเอง ได้แก่ เรือ เครื่องมือ และระบบแรงงาน ว่าได้ให้ภาพที่สอดคล้องไปกับการศึกษาชุมชนชาวประมงปากน้ำประแส ในประเด็นก็คือการสูญเสียทรัพยากรทำให้ชาวประมงเริ่มเข้าพึ่งพิงกับนายทุนเงินกู้ทางการประมงมากขึ้นด้วย ในขณะที่ระบบกักขังก็เจริญเติบโตมีจำนวนมากขึ้นจากการที่ชาวประมงเข้าสู่ระบบเงินกู้ระบบความสัมพันธ์ทางการผลิตและด้านการตลาดเริ่มเปลี่ยนเป็นระบบอุปถัมภ์มากขึ้น

การศึกษาเศรษฐกิจชุมชนประมงปากน้ำประแส ที่ได้พยายามให้ความสำคัญกับการเปลี่ยนแปลงทรัพยากรทางทะเล ผลการศึกษาได้ขยายกรอบการอธิบายว่า การเปลี่ยนแปลงทรัพยากรนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างทั้งระบบ

ของการประมงนับเป็นการปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์ทางการประมงขนาดใหญ่ ที่เป็นองค์ความรู้ที่ขาดการอธิบายอย่างเป็นระบบ การเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้าง ของระบบการประมงทำให้เห็นได้ว่า ภายใต้บริบทที่เปลี่ยนไปทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของกลุ่มที่ได้ประโยชน์และกลุ่มของผู้สูญเสียประโยชน์

ดังนั้นงานวิจัยเศรษฐกิจชุมชนชาวประมงปากน้ำประแส ที่ผู้วิจัยได้พยายาม ศึกษาวิเคราะห์ สังเคราะห์ ตลอดจนวิพากษ์ความรู้ที่ได้มาจากการศึกษา จนพบว่า การศึกษาวิจัยชิ้นนี้ได้สร้างองค์ความรู้ใหม่ที่สำคัญในทางพื้นที่และสำคัญ ต่อการพัฒนาการประมงสามารถจำแนกได้ 4 ข้อด้วยกัน คือ

1. ความรู้ทางด้านประวัติศาสตร์เศรษฐกิจชุมชนในเชิงพื้นที่ภาคตะวันออก จากการศึกษาชุมชนในพื้นที่ภาคตะวันออก ส่วนใหญ่จะเน้นการศึกษาโดยให้ภาพ ของคู่ตรงข้ามระหว่างชุมชนกับการพัฒนา หรือภาพการล่มสลายของชุมชนท้องถิ่น ในพื้นที่ของภูมิภาคตะวันออก ผลการศึกษาเศรษฐกิจชุมชนชาวประมงปากน้ำประแส ได้เสนอภาพที่แตกต่างออกไป คือ การปรับตัวของชุมชนประมงท่ามกลางกระแส การพัฒนาที่เข้มข้น ซึ่งจะให้ภาพและเข้าไปเติมเต็มองค์ความรู้ทางด้านพื้นที่ชุมชน ในภาคตะวันออก ที่จะชี้ให้เห็นถึงเรื่องราววิถีการดำเนินชีวิตชาวประมงตาม แนวชายฝั่งด้วยการศึกษาในเชิงประวัติศาสตร์

2. ความรู้ทางการประมง เนื่องจากการศึกษาวิจัยได้เน้นไปที่ระบบ โครงสร้างทางการประมงขนาดใหญ่ทั้งระบบ พร้อมทั้งวิพากษ์และชี้ให้เห็นถึง การเอาตัวเขาเปรียบอย่างรุนแรง รูปแบบการนำเสนอด้วยการศึกษามายาคติ ตลอดจนวาทกรรมที่ปกคลุมอยู่ในโครงสร้างการประมง จึงทำให้งานวิจัยชาวประมง ชุมชนปากน้ำประแส ได้โต้แย้งงานการศึกษาวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการประมง ในประเด็นของโครงสร้างและระบบการประมงที่มองว่า พ่อค้าคนกลางและแพปลา เป็นผู้สนับสนุนปัจจัยการผลิตให้ชาวประมงอยู่ได้ ซึ่งเป็นการมองความสัมพันธ์แบบ ด้านเดียว ผลการศึกษาประมงชุมชนปากน้ำประแสที่ได้อธิบายความสัมพันธ์ อีกด้านว่า โครงสร้าง ทางการประมงที่มีแพปลาเป็นพ่อค้าคนกลาง ได้กดขี่ขูดรีด ชาวประมงในอุปถัมภ์ ได้แก่ ผลกำไรที่เกิดจากการขายผลผลิต อัตราดอกเบี้ย การจัดการตลาดผลิตภัณฑ์ประมง

3. ผลการศึกษาชี้ให้เห็นถึงกลุ่มคนใหม่ ๆ ในโครงสร้างของระบบการประมง ทั้งหมดที่แตกต่างกับงานวิจัยชิ้นอื่น ที่ได้พยายามจำแนกออกกันตามการดำเนิน

วิถีชีวิต เทคโนโลยี หรือขนาดของเรือประมง เป็นต้น เช่น ชาวประมง ชาวประมงพื้นบ้าน หรือเรือประมงพาณิชย์ ซึ่งให้ภาพที่กว้างและยากแก่การทำความเข้าใจ ผลการศึกษาได้ค้นพบว่า ในโครงสร้างทางด้านการประมงมีกลุ่มชนชั้นที่สามารถจำแนกได้ตามลักษณะการครอบครองปัจจัยการผลิต ได้แก่ กลุ่มนายทุนแพปลา กลุ่มนายทุนเรือประมง กลุ่มนายทุนประมงขนาดเล็กที่มีสถานะเป็นเจ้าของปัจจัยการผลิตและสวมบทบาทการเป็นไต่เรือ ไต่เรือคือแรงงานที่มีมือบนเรือประมง ลูกเรือคือแรงงานที่ไร้ฝีมือบนเรือประมง ชาวประมงรายย่อยอิสระหรือกลุ่มประมงพื้นบ้านคือกลุ่มที่มีปัจจัยการผลิตเป็นของตนเองและพึ่งพาอาศัยฐานทรัพยากรของชุมชนเป็นหลัก มีการเปลี่ยนแปลงอันไหลเชิงโครงสร้างแรงงานการประมง ได้แก่ การเกิดขึ้นของแรงงานรับจ้าง (ไต่เรือ) ที่เป็นลูกจ้างของแพปลา บางรายเลื่อนไหลมาจากนายทุนประมงขนาดเล็ก

4. แนวทางการปรับตัวของกลุ่มชาวประมงภายหลังการประสบปัญหาทางด้านทรัพยากรและสถานะหนี้สินของชาวประมงที่ชี้ให้เห็นถึงความสิ้นคลอนของโครงสร้างการประมง ซึ่งจะมีการปรับตัวที่หลากหลายมากขึ้น เช่น การลดบทบาทจากการเป็นนายทุนเรือประมงไปเป็นลูกจ้างของแพปลา การลดระดับการผลิตทางด้านการประมงเพื่อประหยัดต้นทุนที่เป็นปัจจัยการผลิต รวมไปถึงการปรับตัวไปประกอบอาชีพประมงพื้นบ้านหรือการเพาะเลี้ยงด้วย และการปรับปรุงปัจจัยการผลิตของตนเองให้เหมาะแก่การทำธุรกิจอื่น เช่น เรือนำเที่ยวชุมชนและตกปลาทะเล มีการรวมตัวกันเพื่อการเคลื่อนไหวปกป้องและจัดการทรัพยากรของชุมชนสูงขึ้น

ข้อเสนอแนะ

1. ภายหลังการเกิดวิกฤติทางทรัพยากรสัตว์น้ำที่ได้ส่งผลกระทบต่อประมง รัฐควรเข้ามาให้ความช่วยเหลือเบื้องต้น คือ การสนับสนุนหรืออุดหนุนปัจจัยการผลิตให้แก่ชาวประมงอย่างแท้จริง เนื่องจากที่ผ่านมาลักษณะการช่วยเหลือเบื้องต้นมักไปไม่ถึงชาวประมงอย่างแท้จริง จึงทำให้ผลประโยชน์หรือการช่วยเหลือผ่านมาไปตกอยู่กับผู้มีอำนาจทางเศรษฐกิจที่อยู่ในโครงสร้างการประมงซึ่งเป็นผู้ครอบครองปัจจัยการผลิตส่วนใหญ่เอาไว้ด้วย

2. ชุมชนมีพลวัตในการจัดการตนเอง ซึ่งมีใช่เป็นการหยุดนิ่งไร้ความเคลื่อนไหว ดังนั้นรัฐควรเป็นผู้สนับสนุนการเคลื่อนไหว และเชื่อมโยงความสัมพันธ์ในท้องถิ่นเข้ากับภายนอก ซึ่งหมายความว่าชุมชนจะต้องโยงใยเป็นเครือข่ายและจะต้องเข้าใจสถานการณ์บริบทต่าง ๆ จากภายนอก ซึ่งลักษณะดังกล่าวจะทำให้ชุมชนสามารถกำหนดทิศทางแนวทางการพัฒนาที่เป็นของตนเอง พร้อมทั้งที่จะเปิดรับกับสิ่งใหม่ที่นำมาสู่การพัฒนาและวิถีชีวิตที่ดีของชาวบ้านหรือร่วมมือกันต่อสู้กับสิ่งแปลกปลอมที่จะเข้ามาทำลายชุมชน

3. ควรมีการศึกษาเปรียบเทียบระบบการประมงและการจัดสรรทรัพยากรทางทะเลในประเทศไทย กับการประมงในต่างประเทศที่ประสบความสำเร็จ เช่น ในประเทศญี่ปุ่นได้มีการจัดตั้งองค์กรทางด้านประมง และจะต้องศึกษาอย่างมีประวัติศาสตร์เพื่อชี้ให้เห็นถึงลักษณะและกระบวนการเกิดขึ้นขององค์กร ที่จะต้องฝ่าทั้งกระแสทุนของพ่อค้าคนกลางและปัญหาอุปสรรคต่าง ๆ ผลจากงานชิ้นดังกล่าวจะสามารถนำมาสู่ข้อเสนอการจัดตั้งองค์กรสถาบันของชาวประมงได้

4. ควรมีการศึกษาการเคลื่อนไหวของชุมชนชาวประมง เพื่อปรับความสัมพันธ์เชิงอำนาจกับภายนอกบนพื้นฐานปฏิบัติการทางการเมืองในชีวิตประจำวัน การศึกษาในมิตินี้ดังกล่าวจะทำให้เห็นภาพของการเคลื่อนไหวของผู้คนตัวเล็กตัวน้อยเคลื่อนไหวเพื่อเรียกร้อง/ต่อสู้ กับระบบทุนและการคาดหวังแนวนโยบายของรัฐ ตลอดจนการปรับความสัมพันธ์ใหม่ที่มีฝ่ายประชาชนเป็นผู้ถือธงนำในการพัฒนา

บรรณานุกรม

- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. (2544). *แนวคิดเศรษฐกิจชุมชน: ข้อเสนอทางทฤษฎีในบริบทต่างสังคม*. กรุงเทพฯ: สถาบันวิถึทรรศน์.
- _____. (2553). *การเป็นสมัยใหม่กับแนวคิดชุมชน*. กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์.
- ชลิตา บัณทุวงศ์. (2543). *หัวใจ: พัฒนาการ ลักษณะ และการปรับตัวของชาวประมงพื้นบ้านอันดามัน*. กรุงเทพฯ: โครงการความร่วมมือเพื่อการฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติอันดามัน.
- ชาวบ้านชุมชนปากน้ำประแส. (2556, 15 กุมภาพันธ์). *สัมภาษณ์*.
- ชาวประมง. (2556, 12 มกราคม). *สัมภาษณ์*.
- ไชยรัตน์ เจริญสินโอฟาร์. (2545). *วาทกรรมการพัฒนา: อำนาจ ความรู้ ความจริง เอกสิทธิ์ และความเป็นอื่น*. กรุงเทพฯ: วิชาษา.
- ไชยรัตน์ เชื้อตระกูล. (2555, 26 กรกฎาคม). *สัมภาษณ์*
- ทองใบ สวัสดิ์หวัง. (2556, 5 กุมภาพันธ์). *สัมภาษณ์*.
- เทศบาลตำบลปากน้ำประแส. (2549). *แผนพัฒนาท้องถิ่นประจำปีงบประมาณ. ระยะเวลา: เทศบาลตำบลปากน้ำประแส*.
- ปีแยร์ บูรดิเยอ. (2550). *เศรษฐกิจของทรัพย์สินเชิงสัญลักษณ์* (ชนิดา เสงี่ยมไพศาลสุข, แปล). กรุงเทพฯ: คบไฟ.
- มณีมัย ทองอยู่. (2546). *การเปลี่ยนแปลงของเศรษฐกิจชาวนาอีสาน: กรณีชาวนากลุ่มน้ำพอง*. กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์.
- ยศ สันตสมบัติ. (2546). *พลวัตและความยืดหยุ่นของสังคมชาวนา: เศรษฐกิจชุมชนภาคเหนือและการปรับกระบวนทัศน์ว่าด้วยชุมชนในประเทศโลกที่สาม*. เชียงใหม่: วิทอินดีไซน์.
- เลิศชาย ศิริชัย และนฤทธิ ดวงสุวรรณ. (2552). *ประมงพื้นบ้านลุ่มทะเลสาบสงขลา: วิถีและการเปลี่ยนแปลง*. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).
- วิชาญ ศิริชัยเอกวัฒน์. (2539). *ยุทธศาสตร์การประมงทะเลของไทย ในเอกสารวิจัยส่วนบุคคลดีเด่นตามหลักสูตรการป้องกันราชอาณาจักร รุ่นที่ 38 และหลักสูตรการป้องกันราชอาณาจักรภาครัฐร่วมเอกชน รุ่นที่ 8 ประจำปีการศึกษา พุทธศักราช 2538-2539*. กรุงเทพฯ: วิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร.

- ศุนย์วิจัยทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่งอ่าวไทยฝั่งตะวันออก. (2554). แนวทางการจัดการข้อมูลทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่ง โดยชุมชนบนพื้นฐานของภูมิปัญญาท้องถิ่นบริเวณปากแม่น้ำประแส จังหวัดระยอง. (ม.ป.ท.).
- _____. (ม.ป.ป.). คู่มือติดตามตรวจสอบการเปลี่ยนแปลงทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่ง โดยชุมชนบนพื้นฐานของภูมิปัญญาท้องถิ่นบริเวณปากแม่น้ำประแส จังหวัดระยอง. กรมทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่ง, (ม.ป.ท.).
- อานันท์ กาญจนพันธุ์. (2543). พลวัตของชุมชนในการจัดการทรัพยากร: กระบวนทัศน์และนโยบาย. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- _____. (2549). วัฒนธรรมทางเศรษฐกิจในเศรษฐกิจไร้วัฒนธรรม. กรุงเทพฯ: โครงการจัดพิมพ์คบไฟ.
- เอกชัย เนตรมณี. (2554, 8 กันยายน). สัมภาษณ์.
- _____. (2555, 5 พฤษภาคม). สัมภาษณ์.
- _____. (2556, 20 มีนาคม). สัมภาษณ์.
- Bromley, D. W. (1992). The commons, common property, and environmental policy. *Environmental and Resource Economics*, 2, 1-17
- Pongsapich, A. et al. (1993). Socio-Cultural Change and Political Development in Central Thailand, 1950-1990. *The 1993 Year-End Conference, Who gets what and how?: Challenges for the Future*. Bangkok: Thailand Development Research Institute.
- Russell, S. D. & Poopetch, M. (1990). Petty Commodity Fisherman in the Inner Gulf of Thailand. *Human Organization*, 49(2), 174-187.